

Булаховська Ю.Л., Лукінова Т.Б. (Київ, Україна)
З історії міжслов'янських взаємин

У статті йдеться про книжку слависта І.М. Порочкіної, присвячену культурним міжслов'янським зв'язкам – зустрічам великого письменника Л.М. Толстого з чеськими вченими, видатними діячами. Йдеться також про перші кроки входження творчості класика сучасної літератури Л.М. Толстого в західний світ (перші переклади його художніх творів на європейські мови, перші статті про нього як про письменника).

Ключові слова: *І.М. Порочкіна, Л.М. Толстой, міжслов'янські зв'язки.*

В статтє идет речь о книге слависта И.М. Порочкиной, посвящённой культурным межславянским связям – встречам великого писателя Л.Н. Толстого с чешскими учёными, выдающимися деятелями. Освещаются также первые шаги вхождения творчества классика современной литературы Л.Н. Толстого в западный мир (первые переводы его художественных произведений на европейские языки, первые статьи о нём как о писателе).

Ключевые слова: *И.М. Порочкина, Л.Н. Толстой, межславянские связи.*

The article deals with the book by slavist I.M. Porochkina dedicated to cultural relations among the Slavs - the meeting of the great writer L.N. Tolstoy and the Czech scientists, prominent figures. Also highlights the first steps of entering creativity classic of modern literature L.N. Tolstoy in the Western world (the first translations of his works of art in the European languages, the first article about him as a writer).

Key words: *I.M. Porochkina, L.N. Tolstoy, cultural relations among the Slavs.*

Ворожа політика нинішньої Росії щодо України, трагічні події на східному кордоні не можуть перекреслити багаторічного й плідного співробітництва українських славістів з російськими. Пропонований нарис присвячений світлій пам'яті давнього й щирого друга українських славістів, викладачки Санкт-Петербурзького університету Ірини Макарівни Порочкіної.

І.М. Порочкіна багато років викладала чеську мову й паралельно з цим досліджувала різні аспекти богемістики. Останньою її працею є книжка “Ясная Поляна: Неизвестные страницы. Чешские и словацкие воспоминания о Льве Толстом” (СПб., 2013. – 312 с.) [1]. Книжку, надруковану після відзначення 100-річчя від дня смерті великого російського письменника Льва Миколайовича Толстого, присвячено історичним фактам і матеріалам, що висвітлюють входження в середині XIX ст. його художніх творів і філософських та морально-етичних ідей у європейський світ. Зокрема тут йдеться про зустрічі видатних політичних та культурних діячів Чехії та

Словаччини з письменником, подаються їхні цікаві спогади про ці зустрічі, щоденникові та мемуарні записи. Вміщено також матеріали про Толстовські урочистості з нагоди ювілею 1828 – 1928 рр., у тому числі спогади дочки Льва Миколайовича Олександрі Львівни Толстої.

Упорядковуючи книжку, І.М. Порочкіна використовувала мало приступні сучасному читачеві чеські джерела, насамперед видані в Празі до 15-річчя з дня смерті Л.М. Толстого «Československé vzpomínky na Jasnou Poljanu» (Praha, 1925) [3], спогади словацького толстовця, письменника й перекладача А. Шкарвана, записки лікаря Толстого Душана Маковицького та ін.

Більшість матеріалів перекладено з чеської вперше (переклади О.М. Малевича, відомого чехіста П.Г. Богатирьова та самої І.М. Порочкіної).

Книжку з теплим дарчим надписом І.М. Порочкіна надіслала українським славістам. На початку цього, 2015 р., закінчився її життєвий шлях. Коротка розповідь про її останню наукову працю, що може бути корисною для українських славістів, нагадуватиме нам про її автора.

Книжку відкриває розділ І.М. Порочкіної “Забуті одкровлення Ясної Поляни”, де розповідається про колишніх гостей письменника – авторів уміщених тут матеріалів.

Першим зарубіжним відвідувачем Льва Миколайовича в 1887 році був молодий професор Празького університету, філософ і політик Томаш Гарриг Масарик – майбутній президент Чехословаччини. У книзі вміщено дві статті Масарика, опубліковані ним у празькій газеті після смерті Толстого, і присвячений письменникові розділ його книжки “Росія і Європа”.

Зустріч Т. Масарика з Л.М. Толстим виявилась цікавою для обох і тому не стала єдиною й останньою: Масарик бував у Ясній Полянці кожного разу, коли приїжджав до Росії: ще 1888 і в 1910 рр. Крім того, він неодноразово писав Толстому (відомі чотири його листи), і Толстой відповідав йому[§]. “Усі ці зустрічі були бажані для обох сторін, – писала І.М. Порочкіна, – й сповнені взаєморозуміння, що досягалося в дружніх бесідах, однак погляди не завжди збігалися” (с. 213).

[§] У листах Л.М. Толстой звертався до Томаша Масарика у звичній для росіянина манері, називаючи його ім'ям і по батькові: “Дорогой Фома Осипович!”. У зв'язку з цим мені пригадалася зустріч Л. А. Булаховського з видатним чеським ученим Фр. Травнічком, що приїжджав до Києва в кінці 40-х років. Коли Фр. Травнічек подарував Леонідові Арсенійовичу «Slovník jazyka českého» (3-тє вид. якого перед тим вийшло з друку), академік, даруючи гостю свою книжку, спитав про ім'я його батька, очевидно, щоб утворити поширену в російській мові форму звертання в дарчому написі (Т. Л.).

Для філософа й політика Т. Масарика найважливішими були й відповідні теми – проблеми філософії й морально-етичні. Як і Толстого, його хвилювали пошуки морального ідеалу, аспекти самоудосконалення.

Головне місце в дискусіях займала проблема “непротивлення злу насильством”. Цю тему, як відомо, проголошував Л.М. Толстой, він категорично засуджував війну, не розрізняючи справедливої від несправедливої. Але Масарик, людина активної життєвої позиції, політик, який очолював потім боротьбу за незалежність Чехословацької держави, вважав, що гуманізм не може забороняти захищатися зі зброєю в руках – це важко, але справедливо.

Професор Масарик був автором монографії «Самогубство як масове явище сучасної цивілізації» (1881), де багато уваги приділялося мотивам самогубств. Толстого теж дуже цікавила ця тема (згадаймо “Анну Кареніну”). Тут у співбесідників дискусії не було: Масарик вважав, що головною причиною є “рішення, що втікають з духовної оцінки життя й світу”, а Толстой бачив тут релігійну підоснову, пов’язував це явище з моральним та соціальним станом суспільства. “Дуже порадував мене збіг, в основному, наших поглядів на це явище”, – писав з цього приводу Толстой Масарику, відповідаючи на його лист. Отже, головним винуватцем трагедій обидва вважали, по суті, духовну кризу людини. Письменник поділяв твердження Масарика, що «нас врятує не політика, а висока моральність».

Господар знайомив чеського гостя під час його перебування в Ясній Полянці з побутом селян. Масарика глибоко вразили їхні злидні, бруд, хвороби, тяжка праця. Після виходу з селянської хати Толстой помітив сльози на очах схвильованого гостя. Здатність співчувати зміцнила прихильність Толстого до Масарика.

Знаючи про зустрічі Масарика з Толстим, чехи в 1910 р. запросили Льва Миколайовича взяти участь у збірнику, присвяченому майбутньому ювілею Масарика, якому незабаром виповнювалося 60 років. У відповіді, висловлюючи подяку, письменник писав: “Це звернення дає мені привід висловити, крім спільного для всіх, хто знає Масарика, почуття поваги до його щирої, твердої, гарячої й найрізноманітнішої суспільної й ученої діяльності, ще й почуття моєї вдячності йому за його ставлення до мене, а також за численні важливі для мене повідомлення, а головне, дає мені можливість висловити йому через вас мої почуття щирої любові до нього як до людини” (с. 15).

Вийжджаючи до Росії, Масарик передбачав ознайомлення з найновішою науковою літературою, контакти з ученим, колегами- викладачами. У Петербурзі він зустрічався з відомим славістом, професором кафедри

слов'язознавства В.І. Ламанським, іншими університетськими істориками та філософами, познайомився з О.М. Пипінім. Нові зустрічі з університетськими професорами чекали його також у Москві, Києві, Одесі.

Неодноразове відвідання Росії, ознайомлення з життям людей, з культурою, що відбилася насамперед у художній літературі, згодом лягли в основу його книжки “Росія та Європа” (1913), яка стала своєрідним підсумком багаторічної аналітичної праці вченого. Цілий розділ у книзі присвячений Л.М. Толстому. У заключній частині розділу майбутній президент Чехословаччини писав: “Я дуже люблю Толстого, для мене особисто він має велике значення – я сформував свої етичні й релігійні переконання завдяки частим роздумам про нього, про його вчення й про його життя” (с. 275).

Відвідав Л.М. Толстого 1890 р. й інший відомий у ті роки чеський політик і громадський діяч Карел Крамарж (1860–1937), у кінці XIX ст. товариш і соратник Масарика, а в 1918–1919 рр. голова першого уряду Чехословаччини. На письменника новий знайомий, комерсант і політик, враження не справив, хоча Крамарж був у захопленні від Ясної Поляни та її господаря. Після повернення до Чехії Крамарж написав статтю про Толстого, яку Масарик опублікував у своєму журналі.

У вересні 1894 р. кілька днів провів у Ясній Полянці молодий словацький лікар Душан Маковицький (1866–1921). Захоплений ідеями Толстого, він ще до поїздки кілька років листувався з яснополянським філософом і, кінець кінцем, вирішив присвятити себе служінню Толстому. Після повернення додому Маковицький, працюючи лікарем, заснував видавництво й почав видавати й поширювати художні й філософські твори Льва Миколайовича, зокрема ті, що були заборонені цензурою.

Маковицький ще кілька разів відвідав Ясну Полянку. На четвертий раз, у 1904 р., С.А. Толстая запропонувала йому залишитися працювати сімейним лікарем Льва Миколайовича, а також вести лікарську практику на селі. Маковицький погодився й покинув батьківщину. На новому місці він став не тільки лікарем, а й секретарем і відданим охоронцем Толстого, ретельним літописцем усіх подій і розмов, свідком яких був. Свій унікальний щоденник він вів до останніх днів письменника. Згодом його записки склали чотири томи “Літературного наслідства” (М., 1979).

За тактовність і відданість Толстому Маковицького всі в Ясній Полянці любили, особливо сам господар. Він інколи називав його не Душан Петрович, а Душа Петрович.

Також лікарем працював наступний відвідувач Ясної Поляни словак Альберт Шкарван (1870–1926). Під впливом паціфістських проповідей

Л.М. Толстого Шкарван, що служив військовим лікарем, відмовився від служби в армії. За це він переслідувався австро-угорською військовою прокуратурою, заарештувався і врешті змушений був емігрувати. Маковицький розповів про вчинок Шкарвана Толстому, який побачив у цьому вчинку початок антивійськового руху в Європі. Записки Шкарвана “Моя відмова від служби в армії” були надруковані російською мовою в емігрантському видавництві в Лондоні, потім словацькою автор видав їх в Америці.

Шкарван оселився в Швейцарії, де було чимало толстовців. Там він, володіючи кількома мовами, брав активну участь у поширенні творів Толстого в Європі, зокрема йому належить перший переклад “Воскресіння” словацькою мовою. Російською мовою спогади А. Шкарвана про Ясну Полянну були опубліковані П.Г. Богатирьовим у “Литературном наследстве” (кн. “Толстой и зарубежный мир”. – М., 1979 [2]).

Відвідав Л.М. Толстого в його садибі в 1900 р. й відомий культурний та громадський діяч Чехословаччини, майбутній президент Чехословацької Академії наук Зденек Неєдли (1878–1962). Його перу належить багатотомне дослідження “История догуситской и гуситской песни” (1904–1912), монографії про композиторів Б. Сметану, Р. Вагнера та ін. Був професором Карлова (Празького) університету. Під час війни емігрував з окупованої німцями Чехословаччини до Москви, де він вів активну наукову, викладацьку й громадську діяльність. Після війни як комуніст входив до уряду Чехословаччини.

До Л.М. Толстого З. Неєдли ставився критично. Його, чеського патріота, зачіпала неувага письменника до національно-визвольної боротьби слов'янських народів, і взагалі, на його думку, письменник відірваний від конкретних проблем політики й культури. У бесідах із російськими селянами З. Неєдли пересвідчився, що вони дуже далекі від переконань, релігійних та етичних пошуків Толстого.

Критична стаття “В Ясной Поляне”, написана й надрукована після повернення З. Неєдли додому, викликала в Чехії чимало негативних відгуків.

Ще один чех, Карел Велемінський (1880–1934), викладач гімназії й теоретик педагогічної науки, найбільше цікавився педагогічними ідеями Толстого. Дуже працьовитий, К. Велемінський, переклав велику кількість його творів, у тому числі й тих, що відбивають педагогічні погляди письменника, якого дуже цінували на землях великих педагогів – Яна Гуса й Яна Амоса Коменського.

При зустрічах (К. Велемінський приїжджав до Ясної Поляни двічі – в 1907 і 1910 рр.), за свідченням їх учасників, Лев Миколайович був гостинним і приділяв йому чимало часу, гість мав можливість дістати повні відповіді на всі свої запитання.

К. Велемінський написав і в 1912 р. опублікував велику працю про систему педагогічних поглядів письменника: “Л.Н. Толстой, его путь и педагогическая деятельность”. Книжка стала вступом до розпочатого Велемінським видання в Празі зібрання творів Толстого. У 1923 р., уже в нових умовах самостійної Чехословаччини, працю, доповнену й поширену, перевидано від назвою “Л. Толстой как педагог”. У ній ожила ідея Толстого про “вільну школу”, яку він хотів створити в Ясній Полянї.

У 1928 р. К. Велемінський одержав запрошення на урочистості з приводу сторіччя Л.М. Толстого. Про свою мандрівку в нову Росію він написав брошуру “Россия вчера и сегодня. Впечатления и размышления”, де зіставляв країну, яку побачив у 1910 і в 1928 рр.

Для Л.М. Толстого не тільки бесідами закінчувалися його зустрічі з чеськими й словацькими відвідувачами: вони надсилали йому книжки, знайомили з цікавими виданнями з інших країн. Через них, зокрема через Т. Масарика, письменник під кінець життя ознайомився з філософією чеського релігійного мислителя Петра Хельчицького (1390 – 1460), який, як і Толстой, був проти збройної боротьби. Захопившись ідеями чеха, співзвучними його власним, і вважаючи його найвидатнішим чеським філософом, Толстой навіть написав про нього статтю.

Якщо першу частину книжки І.М. Порочкіної складають статті про Л.М. Толстого, переважно надруковані в збірнику 1925 р., то друга частина містить щоденники й мемуарні записи А. Шкарвана, що в збірник не ввійшли – пізніше вони були упорядковані й опубліковані П.Г. Богатирьовим (див. вище), а також розділ про Л. М. Толстого зі згаданої книжки Т. Масарика “Росія та Європа”.

До розділу “Додатки” включено спогади учасників урочистостей з нагоди 100-річчя Л.М. Толстого в Москві та в Ясній Полянї дочки Льва Толстого Олександри Львівни Толстої та чеха Карела Велемінського, який був запрошений як зарубіжний гість. Серед відомих письменників узяли участь в урочистих засіданнях Стефан Цвейг та Бернгард Келлерман (на жаль, очікувані Ромен Роллан, Ганді, Синклер приїхати не змогли).

Урочистий вечір відкрився у Великому театрі і, за спогадами К. Велемінського, був дуже ефектним. Вів вечір О. Луначарський, який виступив з головною доповіддю. Було багато виступів і музики, звучали різні мови. У наступні дні учасники урочистостей відвідували музеї та виставки, влаштовані на честь Толстого, особняк, у якому він жив із сім'єю. Родзинкою програми стала поїздка до Ясної Поляни. Велемінський відзначив, що в будинку сім'ї все повністю збережено, однак у селі відбулися позитивні зміни: побудовано нову школу й нові будинки, будується лікарня. Жителі зберегли добру пам'ять про лікаря Душана Маковицького.

Організатором урочистостей у Ясній Полянці була Олександра Львівна Толстая, вона ж директор Яснополянського музею. Гості відвідали могилу письменника.

Велемінський згадав також про багатолюдний вечір пам'яті Толстого в московському Політехнічному інституті. У ньому він побачив вираз "тихої опозиції": на офіційних урочистостях Толстой визнавався як художник, але про нього не йшлося як про мислителя. У виступах на зібранні прозвучали також соціальні мотиви.

Олександра Львівна розповіла про ті ж події в Ясній Полянці з позиції господарки й дочки Льва Миколайовича. Її хвилювало, що в Яснополянській школі, як і в інших, ведеться мілітаристська й антирелігійна пропаганда. Змінити ситуацію вона, ясна річ, не могла. Невдовзі О. Л. Толстая емігрувала.

У Чехії та Словаччині ім'я Л.М. Толстого здавна користувалося увагою й поважалося, і хоча його творчість увійшла в світову класику, романи, повісті, оповідання, філософські трактати перекладено на багато мов, проте навряд чи випадково перший зарубіжний переклад його твору з'явився саме в Празі: 1858р. чеською мовою опубліковано його оповідання "Альберт" і тоді ж у газеті "Празькі новини" надруковано першу за межами Росії статтю про тоді ще мало кому відомого письменника.

Описуючи події столітньої давності, розповідаючи про долю зарубіжних знайомих Л.М. Толстого, І.М. Порочкина побіжно мимоволі змальовує картину поширення його ідей: не тільки в Росії, а й у Західній Європі було чимало так званих толстовців – гарячих прихильників морально-етичної позиції письменника. Згадана нею відмова від служби в армії з моральних переконань не була одиничною.

У цілому творчість Толстого не тільки становить золотий фонд художньої спадщини минулих років, а й є складовою частиною тієї найвищої сучасної системи морально-етичних цінностей, яку виробило людство.

На жаль, про гуманізм і ці цінності забуло керівництво та уряд на батьківщині великого мислителя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Порочкина І.М.* Ясная Поляна: Неизвестные страницы. Чешские и словацкие воспоминания о Лье Толстом [текст] / И.М. Порочкина. – СПб., 2013. – 312 с.; 2. Толстой и зарубежный мир. – М., 1979; 3. Československé vzpomínky na Jasnou Poljānu. – Praha, 1925.